

Т. В. Новальська
*кандидат історичних наук,
Київський національний
університет культури і мистецтв*

**СПРОБА СТАТИСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЧИТАЦЬКОГО
КОНТИНГЕНТУ ТА НАУКОВОЇ ТЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ ІР НБУВ)**

Інститут рукопису є бібліотечним підрозділом Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, який здійснює змістовну науково-дослідну та науково-інформаційну діяльність. Разом з тим важливе місце займає науково-практична діяльність, що концентрується в галузі збирання та формування повноцінного рукописного фонду, створює умови для зберігання рукописів та їх науково-практичного використання. Інститутом проводиться облік та організація рукописного фонду, створення та планомірне поповнення довідково-пошукового апарату на рукописні матеріали; організовано спеціальну підручну довідкову бібліотеку, яка дає змогу здійснити бібліографічне забезпечення науково-дослідних, науково-методичних та науково-практичних розробок Інституту а також допомагає дослідникам працювати з рукописними документами¹.

Найважливішою функцією ІР НБУВ є обслуговування читачів рукописними документами з фондів Інституту. Однак читацький контингент ІР НБУВ, основна проблематика читацьких досліджень до теперішнього часу бібліотекознавчо не досліджувалися, хоча ця статистика й здійснюється. Нами було проаналізовано 980 анкет читачів від 1985 до 2002 р., які зберігаються у відділі зберігання та використання фондів ІР.

Найбільш показовим є аналіз складу читачів за період від 1990 до 2002 р. за показниками, які, на нашу думку, повною мірою віддзеркалюють зміни в суспільстві за роки незалежності України, адже, як зазначав ще сто років тому відомий російський сподвиж-

ник бібліотечної справи М.О. Рубакін, – „ніщо так не характеризує ступінь суспільного розвитку, ступінь суспільної культури, як рівень читаючої публіки на даний момент”.

Під час проведення дослідження нами було проаналізовано кількісний склад читачів, їх віковий та освітній рівень, місце проживання; ми також визначили основні групи читачів, мету роботи з фондами ІР, основні галузі знань та тематичну спрямованість розвідок науковців, практичних працівників, студентів та аспірантів – як громадян України, так й дослідників із зарубіжних країн світу.

За період 90-х років кількість читачів, які зверталися до рукописних фондів, відчутно збільшилася. Так, у 1990 р. в ІР (а тоді ще відділі) було заанкетовано 120 читачів, у 1996 р. – 193, у 1999 р. – 306, у 2002 р. – 214. Аналіз наукових тем, над якими працювали дослідники рукописних фондів, показує, що у цей період, коли були зняті заборони на ідеологічно обмежену у радянські часи проблематику, розробка фахівцями недоступних раніше історичних джерел значно активізувалася. Одним з найактивніших напрямів роботи читачів було дослідження історико-культурної спадщини, діяльність видатних представників культури і науки, громадських діячів, імена яких були викреслені з інформаційного простору на довгі роки. Цей процес почався ще наприкінці 80-х років, коли в коло досліджень було включене вивчення суспільно-політичного руху, літературного, публіцистичного, мистецького процесів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., які залишалися найменш вивченими в Україні.

Аналіз читацьких анкет за 1990, 1996, 1999 та 2002 рр. дозволив визначити вікову ознаку користувачів рукописних фондів ІР НБУВ, зокрема:

1 категорія – читачі віком від 19 до 25 років – відповідно змінювалася у відсотковому відношенні так: 27 %, 18 %, 24 %, 21 %.

2 категорія – читачі віком від 26 до 39 років – відповідно: 48 %, 56 %, 42 %, 46 %.

3 категорія – читачі віком від 40 до 59 років відповідно: 20 %, 24 %, 26 %, 24 %.

4 категорія – читачі віком від 60 років і старші відповідно: 5 %, 2 %, 8 %, 9 %.

Характер роботи з рукописними джерелами, який потребує високого освітнього рівня читачів, пояснює як відповідний фаховий рівень, так і відносну постійність складу читачів. Вищу освіту мали в 1990 р. 75 % читацького контингенту; у 1996 р. – 82 %; у 2002 р. –

79 %; незакінчену вищу освіту – 20 % читачів, з середньою спеціальною освітою ІР відвідував 1 % читачів, і це не є випадковим фактом, адже переважна більшість дослідників – кандидати наук, провідні спеціалісти академічних інститутів, аспіранти, викладачі вузів, працівники музейних установ, письменники, освітній рівень яких відповідає їхньому статусу в суспільстві.

Досить високий показник мають читачі найбільш продуктивного для наукової роботи віку – від 26 до 39 років, причому частка цієї вікової категорії в усі досліджувані роки досить висока і в середньому становить 48 %, значну частину читачів становлять також науковці зрілого віку від 40 до 59 років, які активно працюють у галузі науки і освіти.

За досліджувані роки зросла кількість людей зрілого віку, докторів та кандидатів наук, які є досвідченими дослідниками – від 5 % в 1990 р. до 9 % в 2002 р. Аналіз тем і мети дослідження показав, що ця категорія читачів активно працює над монографіями, літературними творами, навчальними посібниками.

У зв'язку з рішенням, прийнятим керівництвом бібліотеки останнім часом, студентам останніх курсів вищих учбових закладів було дозволено користуватися фондами, зросли абсолютні показники кількості молодих читачів (19–25 років), про що свідчить і їхній відсоток у статистичному аналізі – від 15 % у 1990 р. до 24 % у 1999 р.

Відповідно до змін у структурі вищої освіти з'явилися й нові категорії студентства: якщо кількість студентів провідного вузу України – Київського національного університету імені Тараса Шевченка – читачів ІР залишається практично стабільною – 12–13 осіб на рік, що становить 30 %, то значно зросло відвідування Інституту студентами Київської духовної академії та Київської духовної семінарії – в 2002 р. вони складають 48 % усього складу студентів, Києво-Могилянської академії – відповідно 5 %, активно працюють над дипломними роботами і студенти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова – відповідно 2,5 %, Острозької академії, Академії мистецтв – відповідно 5 %, Київського національного університету культури і мистецтв – відповідно 2,5 %. Найбільшу кількість студентів було зареєстровано в 1999 р. – 62 особи, що становило 21% користувачів ІР. Студенти вузів України найактивніше користуються рукописними фондами при написанні курсових і дипломних робіт, а в останній досліджуваній рік (2002 р.) – і магістерських праць.

Структура читацького контингенту наочно демонструє, що хоча відбувається загальне зростання кількості вчених з науковим ступенем (зокрема від 6 до 19 докторів наук), падає відсотковий показник докторів наук (1990 р. – 5 %; 1996 р. – 4 %, 1999 р. – 6 %, 2002 р. – 3 %) та кандидатів наук (відповідно 32 %; 19 %, 18 %, та 16 %). Знижується кількість академічних вчених (відповідно 20 %, 14 %, 8 % та 6 %), повільно зростає відсоток викладачів вузів (26 %, 26 %, 21 % та 29 %) та різко збільшується кількість літераторів (2 %, 2 %, 6 % та 19 %). Зростає відсоток пошукувачів (відповідно 5 %; 17 %, 8 %, 15 %) та аспірантів (8 %, 21 %, 26 %, 22 %), музейних працівників (7 %, 8 %, 8 %, 10 %). Якщо розглядати статистичні дані стосовно відвідування ІР науковими співробітниками, то, починаючи від 1990 р., кількість викладачів вузів збільшується від 31 до 63 (відповідно 26 % та 29 %), академічних учених, навпаки, зменшується від 44 до 24 (37 % та 11 %)

Показовим є зростання кількості читачів, які працюють над написанням кандидатських дисертацій: в 1990 р. читачі-аспіранти становили лише 10 осіб, в 1996 р. вже 40 осіб, в 1999 р. їхня кількість збільшується ще в 2 рази і становить 80 осіб. У 2002 р. абсолютний показник дещо зменшився. Повільніше зростає показник роботи над докторськими дисертаціями – від 1,6 % до 2 %. Робота над монографічними дослідженнями складала 9 %; дипломними та курсовими працями – 15 %, виконанням наукових тем – 6 %, написанням підручників – 2 %.

Таке зростання свідчить про активну підготовку наукових кадрів в Україні, яка була зумовлена потребою в фахівцях з найвищим науковим ступенем, і що стало можливим лише з прийняттям та розбудовою незалежної держави, що піклується про національну науку. Як відомо, за ці роки було відкрито мережу спеціалізованих рад по захисту дисертацій та заснована Вища Атестаційна Комісія України.

Слід також наголосити на значному поживленні в середовищі музейних працівників. Їхня кількість як читачів ІР також значно зросла: так, якщо в 1990 р. відвідувачами Інституту було 8 осіб (6,6 %), то в 1996 р. – 15 (8 %), а в 1999 р. – 25 (9 %). Вони конкретизували музейні експозиції, виявляли серед рукописних фондів матеріали, необхідні для поповнення відомостей про колекції музеїв міст України.

У означені роки зростає кількість дослідників – фахівців з історії

та культури дореволюційного періоду. Так, вивченням історії України у 1990 р. займалися лише 5 % читачів ІР, а вже в 2002 р. – 18 %; біографічні дослідження видатних постатей науки та культури здійснювали відповідно 17 % та 21 % відвідувачів. Історичним краєзнавством цікавилися відповідно 7 % та 12 %; дослідженням всесвітньої історії – відповідно 0 % та 6 %; релігієзнавством – відповідно 0 % та 13 %. Натомість дещо знизилися показники з таких наук, як мовознавство (від 10 % до 4 %), літературознавство (від 14 % до 6 %), філософія (від 5 % до 1 %), фольклористика та етнологія (від 5 % до 3 %), мистецтвознавство (від 5 % до 3 %).

Тематичні зміни у запитах читацького контингенту ІР спостерігаються ще наприкінці 80-х років, коли до біографічних досліджень починають включатися імена С. Руданського, Б. Грінченка, Еллана Блакитного, Ф. Козицького, Ол. Мурашка, Б. Ханенка, В. Зінківського, О. Олеса, М. Зерова та багатьох ін. Уже в 1996 р. цей процес отримав значний розвиток, до вказаних осіб додаються дослідження творчої спадщини П. Могили, М. Дашкевича, Є. Болховітінова, Д. Дорошенка, О. Левицького, С. Єфремова, В. Антоновича, П. Куліша, Г. Барвінок, П. Житецького, П. Юркевича, В. Винниченка та багатьох ін. Вивчаються родинні архіви Розумовських, Лазаревських, Капністів.

Упродовж 90-х років дослідники академічних інститутів, зокрема новоствореного Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського, який починає видавати корпусні видання архівних джерел та пам'яток писемності, починають опрацьовувати архівні документальні колекції ІР, досліджуються архівні джерела, пов'язані із життям та діяльністю українських гетьманів, козацтва, Української революції 1917–1920 рр., національної еліти Гетьманщини, Нової Запорозької Січі, кооперативного руху в Україні, історією торгівлі в XVIII–XIX ст. тощо. Етнографічні студії концентрують увагу на неактуалізованих джерелах з історії національного одягу, українського фольклору, вжиткового мистецтва тощо. Активізуються дослідження з історії освіти в Україні (передусім, Києво-Могилянської академії, Київської духовної академії, Київського університету св. Володимира). Зростає кількість досліджень історії національних меншостей в Україні, зокрема, польської, італійської, білоруської, єврейської, болгарської, грецької, сербської. Набувають розвитку генеалогічні розвідки, дослідження з історії церкви та духовної літератури.

Зміна наукових пріоритетів швидко заповнює невивчені аспекти в історії та культурі України, поглиблює дослідження давньої історії України, зокрема XV–XIX ст., історичного краєзнавства; окреслюються нові методики до вивчення релігієзнавства та історії релігії.

У 90-х роках об'єктивно зменшується кількість читачів з країн пострадянського простору. Найчисленнішу групу становлять кияни, дещо зростає відсоток й науковців з інших міст України. Так, у 1985 р. абсолютна кількість читачів з м. Києва складала 35,3 %, у 1990 р. – 53 %, у 1996 р. – 50 %, у 1999 р. – 52 %, 2002 р. – 58 %. З країн далекого зарубіжжя в 1990 р. фонди ІР НБУВ досліджували 6 осіб, в 1996 р. – також 6, в 1999 р. – 16, в 2002 р. – 8. У 1990 р. ІР НБУВ відвідало 18 читачів з Росії, в 1996 р. – 1, в 1999 р. – 7, в 2002 р. – 8.

Читацький контингент ІР є особливою категорією користувачів НБУВ, які працюють над проблематикою, що передбачає залучення нових джерел до наукового обігу. Здобуття Україною незалежності мало безпосередній вплив на склад та кількість читачів, а також на зміни пріоритетів у тематиці досліджень. На першому плані – заповнення “білих плям” в історії та культурі, наукове опрацювання раніше заборонених тем, розвиток нових проблематик. Зміни в соціальній структурі суспільства, вдосконалення освіти і науки спричинили й значне збільшення представників науки та освіти, як світської, так і духовної, серед читачів ІР НБУВ. Незаангажований статистичний аналіз, здійснений для отримання об'єктивного уявлення про динаміку читацьких відвідувань ІР та зміни у досліджуваній тематиці, свідчить про пріоритетність опрацювання духовної сфери суспільства, зростання інтересу до української науки, освіти та культури.

¹ Дубровна Л.А., Зубкова Н.М. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського як архівна установа: основні функції та напрями діяльності // *Арх. України.* – 1999. – № 1/6. – С. 13–26.